

Tanınmış alim, pedaqqoq

Görkəmli insanlar hər zaman xalqın qəlbində yaşayır. Baytarlıq mikrobiologiyası tarixində özünəməxsus səraflı yeri, mövqeyi və dəst-xətti olan, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi, baytarlıq elmlər doktoru, professor, "Şərəf" nişanlı, "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordenli, mikrobiologiya elminin dahiisi Ləi Paster medalına layiq görülən, görkəmli mikrobioloq, epizootoloq, gözəl pedaqoq, dərslər xadimi, böyük insan Məmmədətağı Qəniyev də məhz belə şəxsiyyətlərdən idi.

Onun Azərbaycanda baytarlıq mikrobiologiyası elminin inkişaf etdirilməsi və tədrisində böyük əməyi olmuşdur.

O, 1907-ci ilin may ayında Şamaxı şəhərində kiçik tacir ailəsində dünyaya göz açmış, ilk təhsilini Şamaxıda alsa da, 1920-ci ildə Bakıda Serqo Orcenikidze adına Hərbi Hazırlıq Məktəbinə daxil olmuş və oranı 1926-cı ildə müvəffəqiyyətlə bitirmişdir.

Hərbi məktəbi bitirdikdən sonra M.Qəniyev Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinə, oradan isə Leningrad Dairə Məktəbinə təhsilini davam etdirmək üçün göndərilir. 1927-ci ildə Leningrad Dairə Hərbi Tibb Komissiyasının qərarı ilə sağlamlığına görə hərbi təhsildən azad olunur.

Bakıya qayıdan Məmmədətağı Qəniyev M.Ə.Sabir adına orta məktəbə daxil olur. O təhsilini davam etdirməklə yanaşı, həm də Bakı Türk Satirik Fəhlə Teatrında müdir köməkçisi vəzifəsində çalışır.

1928-ci ildə isə Yerevanda Zaqafqaziya Federasiyası Baytarlıq-Zootexnik İnstitutunun baytarlıq fakültəsinə daxil olur. Ali təhsil aldığı illərdə elmi-tədqiqat işləri ilə maraqlanır, professor A.A.Germanin rəhbərlik etdiyi tələbə dərnyində fəal iştirak edir və burada "İribuynuzlu heyvanlardan alınmış bağırsağ çöplərinin variabilliyinin öyrənilməsi" mövzusunda elmi-tədqiqat işi yazır.

Həmin dövrdə Zaqafqaziya iribuynuzlu heyvanlar arasında təhlükəli infeksiya olan taun xəstəliyi geniş yayılmışdır. Bu xəstəliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün 1929-cu ildə yaradılmış dəstəyə M.Qəniyev də qoşulur. Təhsil aldığı institutun rəhbərliyinin təqdimatı ilə 1929-1932-ci illərdə İravan Pedaqqatı Texnikumunda da dərslər deyən Məmmədətağı müəllim 1932-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra elmə olan həvəsi nəzərə alınaraq mikrobiologiya kafedrasında aspiranturada saxlanılır. Həmin il Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun rəhbərliyi M.Qəniyevi baytarlıq fakültəsinin mikrobiologiya kafedrasına daimi işə - assistent vəzifəsinə dəvət edir.

1930-cu ildə təşkil olunmuş Azərbaycan Baytarlıq - Zootexnik İnstitutunda elmi kadrlara böyük ehtiyac duyulurdu. Bu baxımdan, mikrobiologiya və epizootologiya kafedrasının inkişaf etdirilməsində M.Qəniyevin böyük zəhməti olur.

Bu dövrdə Azərbaycan dilində dərslük və dərslər vəsaitlərinin olmadığını nəzərə alaraq M.Qəniyev bu sahədə fəaliyyətə başlayır və 1933-cü ildə ilk "Mikrobiologiyanın əsasları" adlı dərslük nəşr etdirilir. Dərslükdən, həmçinin Azərbaycan Dövlət Universitetinin, Azərbaycan Tibb Universitetinin, əsasən Az.KTİ-nin baytar-zootexnik fakültəsinin, texnikumların tələbələri və baytar həkimləri istifadə edirlər. O, dərslüyün köməkliyi ilə ilk dəfə olaraq Azərbay-

cən dilində mikrobiologiya sahəsində terminologiya yazır.

O dövrdə Gəncə şəhəri və ətraf rayonların içməli su ilə təmin edilməsi vacib məsələlərdən idi. 1934-cü ildə Gəncə şəhərini və ətraf rayonları içməli su ilə təmin etmək üçün kəhrizlərin və digər su mənbələrinin sanitari vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradılır. M.Q.Qəniyev bu komissiyanın sədr müavini və iş icraçılarından biri olur.

1934-1936-cı illərdə Gəncə şəhəri və onun ətraf rayonlarının su mənbələrinin mikrobioloji və kimyəvi tərkibini hərtərəfli araşdırır və əldə etdiyi nəticələr əsasında "Kirovabad şəhəri və onun ətraf rayonlarının su təminatının sanitari vəziyyəti" mövzusunda dissertasiya işini başa çatdıraraq müdafiə edən M.Qəniyev baytarlıq elmləri namizədi, alimlik dərəcəsinə nail olur.

O, 1934-1936-cı illərdə Tbilisi şəhərində Zaqafqaziya Universitetində dərslər deyir, həm də Az.KTİ-də kənd təsərrüfatı heyvanları və quşlarının xəstəlikləri və onlarla mübarizə haqqında mühazirələr oxuyur.

Eyni zamanda Kirovabad Baytarlıq Texnikumunda direktorun tədris hissəsi üzrə müavini kimi də çalışmış, Baytarlıq Texnikumunun Zaqafqaziya şəhərində Kirovabad şəhərinə köçürülməsinə və texnikumda milli kadrların hazırlanmasına böyük əmək sərf etmişdir.

1938-ci ildə mikrobiologiya ixtisası üzrə dosent elmi adı alan M.Qəniyev Az.KTİ-də baytarlıq fakültəsinin mikrobiologiya kafedrasına müdir vəzifəsinə təyin olunur və 1959-cu ilə qədər həmin vəzifədə çalışır.

1937-ci ildə alimin baytarlıq mikrobiologiyasının müxtəlif sahələrini özündə əks etdirən ikinci kitabı - "Mikrobiologiya kursu" dərsliyi işiq üzü görür. Bu dərslüyün ümumi hissəsindən Tibb İnstitutu, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbələri də yararlanırlar.

Bu dövrdə Azərbaycanda, xüsusən də ittifaqın cənub respublikalarında geniş yayılmış iribuynuzlu heyvanların pasterelyoz xəstəliyi heyvandarlıq təsərrüfatlarına böyük ziyan vurmuşdur.

Bu sahədə aparıldığı elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri M.Qəniyevi pasterelyozun yayılmasının əsas səbəbinin torpaqda və dərğün suları arasında törədicilərin olması qənaətinə gətirmiş və o müəyyən etmişdir ki, pasterelyozun törədiciləri meyvədə, torpaqda, suda öz yoluxdurma qabiliyyəti ilə 4 aya qədər saxlayır.

İribuynuzlu heyvanların pasterelyozuna qarşı aktiv immunizasiya üçün çox iş görülsə də, aktiv spesifik profilaktika aparmaq üçün seçilən metodlar, bu infeksiyanın bəzi epizootoloji faktorları nəzərə alınmadığından həmişə müvəffəqiyyətli ol-

murdu. Bu xəstəliyə qarşı elə vaksin yaratmaq lazım idi ki, heyvanlarda uzunmüddətli immunitet yaransın. Bu məqsədlə, alim müxtəlif metodlarla bir neçə vaksinin hazırlayır və onların arasında yarım-maye formal vaksin müsbət nəticələr verir. M.Qəniyev əldə etdiyi müvəffəqiyyətlərlə kifayətlənməyərək tələbələri ilə birgə bu vaksini bir qədər də təkmilləşdirir. Nəticədə, heyvan orqanizmində yaradılan immunitetin müddətini uzatmağa və onun dozasını aşağı salmağa nail olur.

1956-cı ildən başlayaraq təkmilləşdirilmiş yarım-maye formal hidro-oksidualimin vaksini ilə respublikada 6 milyon başa yaxın iribuynuzlu heyvan və camış vaksinasıya olunur.

1956-cı ildə həmin vaksin SSRİ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən rəsmi preparat kimi təsdiq olunur və infeksiyaya qarşı planlı şəkildə tətbiq olunmağa başlanılır.

M.Qəniyev və onun tələbələri pasterelyoz probleminin öyrənilməsi ilə 30 il məşğul olmuş və bu müddətdə kənd təsərrüfatı heyvanlarının pasterelyozu haqqında toplanmış materiallar əsasında 2 monoqrafiya - "İribuynuzlu heyvanların və camışların pasterelyozu", "Pasterelyoz" kitablarını çap etdirmişlər. O, 1944-cü ildə "Azərbaycan SSR-in iribuynuzlu heyvanlarının və camışlarının pasterelyozu" mövzusunda Moskva şəhərində, Ümumittifaq Eksperimental Baytarlıq İnstitutunda baytarlıq ixtisası üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə edir.

Pasterelyoz əleyhinə vaksinin müvəffəqiyyətlə tətbiqinə görə 1956-cı ildə Məmmədətağı Qəniyev Ümumittifaq Kənd təsərrüfatı sərəqsində "Kiçik Qızıl" və "Gümüş" medallara layiq görülür.

1931-ci ildə Zaqafqaziya iribuynuzlu heyvanların taununa qarşı mübarizə aparan Taun əleyhinə Stansiya kimi dünyada tanınan stansiyanın bazasında Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Baytarlıq İnstitutu yaradılır. 1935-ci ildə isə bu institut Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Baytarlıq Təcürbə Stansiyasına çevrilir. Stansiyanın qarşısında Azərbaycanda kənd təsərrüfatı heyvanları və quşları arasında infeksiyon və invazion xəstəliklərin yayılmasını öyrənmək və onlara qarşı mübarizə tədbirlərini işləyib hazırlamaq məsələsi qoyulmuşdur.

1937-ci ildə stansiya elmi işçi vəzifəsinə dəvət olunur və burada elmi-tədqiqat işləri aparır.

1941-ci ilin sonunda o, atçılıq sovxozlarının infeksiyon anemiyaya görə vəziyyətini öyrənmək və heyvanların sağaldılması planını hazırlamaq üzrə Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin üzvü seçilir.

1943-cü ildə M.Qəniyev Az.ETİB-yə direktor təyin olunur və onun təşəbbüsü ilə Kürdəmir institutun köməkçi eksperimen-

tal təsərrüfatı yaradır.

1950-ci ildə sayca 3-cü dərsliyi çapdan çıxan M.Qəniyev Azərbaycanada kənd təsərrüfatı heyvanlarının dabaq və listerionun öyrənilməsi istiqamətində böyük elmi tədqiqat işləri aparır və dabaq xəstəliyinin müxtəlif məsələlərinə və onlarla mübarizə tədbirlərinə həsr olunan 10-a yaxın elmi iş yazır.

M.Qəniyev listeriaz əleyhinə canlı vaksinin təklif etmiş və bu vaksin 1962-ci ildə keçmiş SSRİ-nin bir çox vilayətlərində tətbiq olunmuşdur. 1964-cü ildə Pavlodar, Kuybişev, Aktubinsk, Uralsk, Ulyanovsk və s. vilayətlərin listeriazon geniş yayılmış təsərrüfatlarında 106475 baş qoyun vaksinasıya olunmuşdur. 1965-ci ildə SSRİ-nin 74 vilayətinə 280187 litr vaksin hazırlanmış göndərilmişdir ki, bu da 3521750 baş qoyunun listeriaz xəstəliyi olan təsərrüfatlarında peyvənd olunmasını təmin etmişdir.

Baytarlıq elminin nailiyyətlərini dünyada tanıdan böyük alim 200-dən artıq elmi məqalə, monoqrafiya və dərslük yazmışdır. Onlardan "Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yoluxucu xəstəlikləri və onlarla mübarizə" (1953), "Kənd təsərrüfatı heyvanlarının dabaqı və onunla mübarizə" (1954), "Buzovların infeksiyon xəstəlikləri" (1955), "Dezinfeksiyanın əsasları" (1959) və s. respublikanın baytar işçiləri üçün qiymətli vəsaitdir. Alim yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasında da böyük xidmətlər göstərmiş, 36 elmlər namizədi və doktoru hazırlamışdır.

1958-ci ildə Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Akademiyası təşkil olunur. Bu akademiya seçilən həqiqi üzvlərdən biri də Məmmədətağı Qəniyev olur. Sonralar o, Kənd Təsərrüfatı Akademiyası Rəyasət Heyətinin üzvü, heyvandarlıq və baytarlıq şöbəsinin akademik katibi, sonralar isə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü və Azərbaycan Elmlər Akademiyası Kənd Təsərrüfatı elmləri bölməsinin büro üzvü seçilir.

Dövlət baytarlıq elminin inkişafında və yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasında ki xidmətləri yüksək qiymətləndirilərək "Şərəf nişanı", "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni, 1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində "Fədakar əməyə görə" və "Zaqafqazın müdafiəsinə görə" medalları və Sosialist Kənd Təsərrüfatı Əlaçısı nişanı ilə təltif edilmiş, 1958-ci ildə isə Azərbaycan SSR "Əməkdar elm xadimi", 1967-ci ildə isə anadan olmasının 60. elmi-pedaqqoqi və ictimai fəaliyyətinin 40 illiyi münasibətilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Fəxri fərmanına layiq görülmüşdür.

Sialə RÜSTƏMOVA,
Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
Baytarlıq Elmi-Tədqiqat Institutunun
direktoru, aqrar elmləri üzrə
f.d., dosent.